

УДК 37.034 – 053.6.

© Подчерняєва Н. Д., 2017 р.

<http://orcid.org/0000-0002-9417-4102>

<http://doi.org/10.5281/zenodo.1243613>

Н. Д. Подчерняєва

СТРУКТУРА ПОНЯТТЯ «КУЛЬТУРА МІЖНАЦІОНАЛЬНОГО СПІЛКУВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ»

Стаття присвячена вивченню структури поняття «культура міжнаціонального спілкування старшокласників». Розглянуто та проаналізовано різні підходи науковців до визначення складових частин культури міжнаціонального спілкування. Ураховуючи особливості розвитку учнів старшого шкільного віку, визначено структуру культури міжнаціонального спілкування старшокласників як сукупність взаємопов'язаних між собою компонентів: мотиваційно-ціннісного, когнітивного, діяльнісного, особистісного. Зазначено, що усі компоненти культури міжнаціонального спілкування старшокласників взаємопов'язані і взаємозумовлені. Доведено, що усвідомлення старшокласником себе толерантною особистістю і розвиток мотивації у нього до міжнаціонального спілкування відбувається на основі попереднього досвіду і засвоєння нових знань та виражається в активній діяльності, веде до формування певних умінь і особистісних якостей.

Ключові слова: *культура міжнаціонального спілкування, культурна ідентифікація, старшокласник, толерантна особистість, уміння, структура.*

Подчерняева Н. Д. Структура понятия «культура межнационального общения старшеклассников». *Статья посвящена изучению структуры понятия «культура межнационального общения старшеклассников». Рассмотрены и проанализированы различные подходы ученых к определению составных частей культуры межнационального общения. Учитывая особенности развития учащихся старшего школьного возраста, определена структура культуры межнационального общения старшеклассников как совокупность взаимосвязанных между собой компонентов: мотивационно-ценностного, когнитивного, деятельностного, личностного. Отмечено, что все компоненты культуры межнационального общения старшеклассников взаимосвязаны и взаимообусловлены. Доказано, что осознание старшеклассником себя толерантной личностью и развитие мотивации у него к межнациональному общению происходит на основе предыдущего опыта и усвоения новых знаний, выражается в активной деятельности и ведет к формированию определенных умений и личностных качеств.*

Ключевые слова: культура межнационального общения, культурная идентификация, старшеклассник, толерантная личность, умения, структура.

Podcherniaieva N. D. The structure of the concept of "culture of inter-ethnic communication of senior pupils". The article is devoted to study of the "culture of inter-ethnic communication of senior pupils" concept structure. Different scientists' approaches to the definition of interethnic communication culture components are considered and analyzed. Paying attention to features of senior school age pupils' development, to structure of senior pupils inter-ethnic communication culture as a set of interrelated components determined by motivational-value, cognitive activity, personal development. It is noted that all components of senior pupils inter-culture communication culture are interconnected and interdependent. It is proved that attention, student pays to his/her tolerant personality and the development of his /her motivation for interethnic communication takes place on the basis of previous experience and the assimilation of new knowledge, which is expressed in active activity and leads to the formation of certain abilities and personal qualities.

Key words: abilities, culture of interethnic communication, cultural identification, senior pupil, tolerant personality, structure.

Постановка проблеми в загальному вигляді. На сучасному етапі інтеграції України до загальноєвропейського співтовариства дедалі більшої актуальності набуває проблема формування культури міжнаціонального спілкування, розв'язання якої можливе при формуванні в учнів ціннісного ставлення до людського життя. Лише через засвоєння власних етнічних надбань можна по-справжньому опанувати загальнолюдські духовні цінності. Особливої актуальності питання формування культури міжнаціонального спілкування набуває саме в старшому шкільному віці.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вивчення проблеми спілкування старшокласників пов'язане з працями Б. Ананьєва, Г. Андреевої, Є. Ільїна, О. Леонтьєва, В. М'ясищева. Психологічні особливості старшокласників досліджували А. Бодальов, Л. Божович, І. Кон, А. Мудрик. У науковій літературі сутність поняття «культура міжнаціонального спілкування старшокласників» розглядається як інтегрована якість особистості (І. Махрова, Г. Назаренко, Є. Степанов, Т. Фогель); як сукупність спеціальних знань

(Ю. Кушнір, О. Попова), як певні взаємозв'язки й взаємостосунки (А. Авксент'єв, В. Авксент'єв, Р. Кадієва).

У сучасних педагогічних дослідженнях накопичено певний науково-теоретичний та практичний досвід щодо вивчення культури міжнаціонального спілкування. Проте проблема формування культури міжнаціонального спілкування старшокласників вивчена недостатньо.

Мета статті – на основі аналізу сучасної психолого-педагогічної літератури виявити та схарактеризувати структуру і складові поняття «культура міжнаціонального спілкування старшокласників».

Виклад основного матеріалу дослідження. Культура міжнаціонального спілкування старшокласника є одним з найважливіших факторів згуртування багатонаціонального шкільного колективу, налагодження доброзичливих стосунків, адекватного сприйняття осіб іншої національності, а також розвитку і саморозвитку особистості в міжнаціональному просторі.

Для виявлення структури культури міжнаціонального спілкування старшокласників звернемося до аналізу її характеристик і складових, визначених науковцями (табл. 1).

Таблиця 1.

Структурні компоненти культури міжнаціонального спілкування

Компонент	Науковець								
	Назаренко Г.А. [6]	Кушнір Ю.В. [4]	Матис В.І. [5]	Кусарбаєв Р.І. [3]	Попова Н.О. [9]	Латишина Д.І. [8]	Согомонян А.С. [10]	Фогель Т.М. [12]	Кадієва Р.І. [2]
когнітивний	+	+		+	+	+			
знаннєвий			+						
пізнавальний (раціональний, інтелектуальний, когнітивний)									+
інформаційно-пізнавальний							+		

соціально-мотиваційний							+		
емоційно-мотиваційний	+								
емоційно-оцінний						+			
емоційний (емоційно-психологічний)									+
мотиваційно-потребнісний						+			
перцептивний		+		+	+				
практичний				+	+			+	
діяльнісно-практичний	+								
поведінковий		+	+						+
поведінково-практичний							+		
особистісний	+							+	
світоглядний			+						
соціокультурний								+	

Показниками когнітивного, знаннєвого, пізнавального, раціонального, інтелектуального, інформаційно-пізнавального компонентів науковці [2; 3; 4; 5; 6; 8; 9;10] вважають знання історії та культури свого народу, особливостей інших національних культур (історії, мови, традиції, звичаїв, психології та ін.); знання універсальних (міжнародних) правил і норм поведінки в процесі взаємодії представників різних націй, особливих навичок і умінь спілкування в полікультурному колективі; знання основних методів запобігання конфліктним ситуаціям.

Серед показників перцептивного, емоційного, емоційно-психологічного, емоційно-оцінного компонентів учені [2; 3; 4; 8; 9] виділяють сукупність емоційно-моральних характеристик особистості, які проявляються в оцінках, переконаннях, судженнях, почуттях тощо. До негативних відносять снобізм, замкнутість, презирливість, упертість, невігластво, грубість, байдужість, обмеженість у судженнях, жорстокість, ненависть тощо. До позитивних — чуйність, емпатію, інтерес, ввічливість, поступливість, доброзичливість, толерантність, любов тощо.

До емоційно-мотиваційного, соціально-мотиваційного, мотиваційно-потребнісного компонентів науковці [6; 9; 10] відносять такі показники: мотивації і потреби в освоєнні рідної культури і культури народів-сусідів, а також культури міжнаціонального спілкування; стійкість національної ідентифікації; бажання поширювати знання з культури, системи цінностей власної нації; самооцінка та усвідомлення власних почуттів як суб'єкта міжнаціонального спілкування.

Діяльнісно-практичний, практичний, поведінковий, поведінково-практичний компоненти, на думку вчених [2; 3; 4; 5; 6; 8; 9; 12], передбачають прояв дій і вчинків по відношенню до людей іншої національності; позитивну, позбавлену неприязні і забобонів реакцію на вчинки і дії представників інших націй; готовність до компромісу; здатність налагоджувати доброзичливі стосунки з представниками різних націй.

Окремі вчені [5, с. 28-30] наголошують на світоглядному компоненті, до якого входять уміння протистояти деструктивним факторам культури міжнаціонального спілкування — національній нетерпимості, марнославству, егоїзму, шовінізму, пихи і упередженості.

Особистісний компонент включає в себе такі якості особистості, як толерантність, емпатія та етнoемпатія [6; 109]; соціокультурний компонент передбачає сформованість комплексу знань щодо етнокультурного різноманіття соціуму, які є основою для певних дій чи діяльності в цілому [12, с.7]. Серед особистісних якостей, які сприяють толерантному ставленню людини до інших національностей, науковці наводять такі: етнічну і національну гідність, гордість, совість, відповідальність, волю, товарицькість, тактовність, емпатію, толерантність [6, с.10-12]. На нашу думку, вагоме значення для виховання культури міжнаціонального спілкування старшокласників мають уміння свідомо отримувати та використовувати знання щодо розбіжностей культурних виявів народів, націй, етносів.

Огляд сучасних досліджень, присвячених структурі культури міжнаціонального спілкування, показав, що число складових і поєднання показників цих складових може бути різним, проте більшість науковців солідарні у виокремленні чотирьох основних компонентів: 1) когнітивного, 2) перцептивного, 3) емоційно-мотиваційного, 4) поведінкового.

Враховуючи психологічні особливості старшокласників, вважаємо доцільним визначити структуру культури міжнаціонального спілкування старшокласників як скупність взаємопов'язаних між собою таких компонентів: мотиваційно-ціннісного, когнітивного, діяльнісного, особистісного (табл. 2).

Таблиця 2

Структура культури міжнаціонального спілкування старшокласників

Структурні компоненти	Зміст
Мотиваційно-ціннісний	<ul style="list-style-type: none"> • інтерес до національної культури та культур інших країн; • позитивне ставлення до навколишнього та диференційованого культурного середовища; • толерантне ставлення до представників різних етнічних груп; • потреба в спілкуванні, взаємодії з людьми різних національностей; • усвідомлення соціальної значущості ефективного міжнаціонального спілкування для національної та культурної ідентифікації особистості
Когнітивний	<ul style="list-style-type: none"> • знання з філософії (розуміння свободи вибору і відповідальності за нього, уявлення про ціннісні орієнтації особистості); • знання з психології (поняття про структуру процесу спілкування, особистісні якості людини, знання методів запобігання конфліктним ситуаціям у стосунках представників різних націй); • знання з культурології та етнології (поняття про культурне розмаїття світу, етнічні стереотипи, про культурні особливості, систему цінностей власного та інших етносів, що входять до складу української нації); • знання з етики (знання правил та норм спілкування у багатонаціональному колективі); • знання з правознавства (знання правових основ міжнаціонального спілкування, соціальних і політичних умов співіснування різних етносів у світі)
Діяльнісний	<ul style="list-style-type: none"> • <i>інтелектуальні уміння</i>: критично аналізувати ситуації міжособистісної взаємодії, конструктивно вирішувати конфліктні ситуації, бути готовим до компромісу і здатним включатися в міжетнічну взаємодію; • <i>комунікативні уміння</i>: активно слухати партнера; адекватно розуміти, уміти переконувати, налагоджувати взаємодію з представниками інших націй; ефективно використовувати вербальні і невербальні засоби спілкування; дотримуватися правил мовного етикету; створювати

	<p>сприятливу психологічну атмосферу міжнаціонального спілкування;</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>організаторські уміння</i>: визначати мету і завдання міжнаціонального спілкування, виробляти тактику спілкування, планувати свої дії в процесі міжнаціонального спілкування, прогнозувати можливі наслідки спілкування, узагальнювати нові ідеї, відповідально ставитись до прийняття рішень, створювати команду, співпрацювати в команді; • <i>рефлексивні уміння</i>: усвідомлено здійснювати рефлексивні дії, спрямовані на розуміння й адекватну оцінку власного «Я», власної діяльності й поведінки
Особистісний	<ul style="list-style-type: none"> • комунікабельність (здатність швидко вступати в комунікативний контакт та розбудовувати конструктивне спілкування); • товариськість; • тактовність; • емпатійність (здатність співпереживати, співчувати, розуміти представника іншої культури та світ його цінностей); • толерантність (готовність сприймати та приймати інших людей із усіма їхніми характерними якостями й властивостями)

Мотиваційно-ціннісний компонент відображає систему мотивів, ціннісних орієнтацій і смислових установок старшокласників в освоєнні рідної культури і культури інших народів. Формування позитивної оцінки своєї етнічної групи та диференційованого культурного середовища є однією з основних і важливих складових комплексу заходів, спрямованих на формування доброзичливої міжнаціональної обстановки в учнівському колективі.

Толерантне ставлення учнів до представників різних етнічних груп, потреба старших підлітків у спілкуванні з однолітками, у взаємодії з людьми різних національностей, порівняння себе з іншими, інтерес до власної особистості, своїх здібностей, можливостей, їх оцінка – усе це зумовлює бажання знайти і зайняти своє місце у товаристві ровесників, самоствердитись.

Мотивація є ключовим психологічним фактором, що впливає на характер взаємодії між старшокласниками, які вступають у міжнаціональне спілкування. Юнаки та дівчата повинні усвідомити, що орієнтація на загальнолюдські цінності – це дотримання ціннісно значимих ідей для світового співтовариства (по-перше, соціально-політичні та моральні принципи, які поділяються більшістю населення світу; по-друге, загальнолюдські ідеали, основні засоби їх

досягнення – соціальна справедливість, людська гідність, громадянський обов'язок тощо), а також зрозуміти, що ефективне спілкування з представниками інших націй веде до власної національної та культурної ідентифікації.

Когнітивний компонент передбачає сукупність знань і попереднього досвіду старшокласника. У процесі взаємодії з оточуючим світом він пізнає його, накопичує знання з філософії, отримуючи уявлення про ціннісні орієнтації особистості та розуміння свободи вибору і відповідальності за нього, й особистий досвід у різноманітних видах діяльності, в тому числі і досвід міжнаціонального спілкування.

Психологічна компетентність юнацтва у спілкуванні передбачає знання психологічних особливостей людини, які допомагають розуміти людей, правильно оцінювати їх стан, настрій, поведінку.

Знання з культурології та етнології становлять норми, правила, моделі та стереотипи поведінки під час міжнаціонального спілкування. Оволодіння старшокласником знаннями національних і загальнолюдських цінностей сприяє його усвідомленню частиною себе багатьох культур.

Важливу роль відіграють знання з етики та моральна культура, які виявляються у повазі людської гідності, у терпимості до інших культур, тактовності і пошані до особистості.

Формування міжнаціонального спілкування юнаків та дівчат містить, на думку В. Заслуженюка, В. Присакара, такі аспекти, як ознайомлення з науковими знаннями про права та свободу людини, народів; про нації та міжнаціональні відносини, про раси та релігійні конфесії; виховання громадянських та загальнолюдських почуттів, свідомості [1].

Діяльнісний компонент відображає поведінку старшокласника як суб'єкта діяльності та суспільних відносин, пов'язаний із реалізацією активної позиції особистості. Оскільки саме у старшокласників зростає необхідність у самоконтролі й самовихованні, у знаннях своїх здібностей і можливостей їх

реалізації, розвивається ініціатива та саморегуляція, то виникає модернізація старих прийомів розумової діяльності при ознайомленні з новими знаннями.

Інтелектуальні вміння щодо формування культури міжнаціонального спілкування старшокласників передбачають уміння старшокласника критично аналізувати ситуації міжособистісної взаємодії, конструктивно вирішувати конфліктні ситуації, бути готовим до компромісу і здатним включитися в міжетнічну взаємодію.

Ми поділяємо думку В. Тернопільської, яка розглядає комунікативну культуру [11] як особистісне утворення старшокласника, що віддзеркалюється в його переконаннях, поглядах, потребах, мотивах, почуттях, взаємовідносинах. Комунікативні вміння є інструментом самореалізації старшокласника у взаєминах з іншими людьми та представниками інших націй зокрема. Так, у юнацькому віці участь старшокласників у взаємодії визначається цілою низкою зовнішніх (статус у колективі; бажання колективу вступати у взаємовідносини; умови, що створюються дорослими) і внутрішніх чинників (стани, ставлення, якості особистості старшокласника; уміння і навички, необхідні для вдалого спілкування з представниками інших націй: розуміння, урахування у міжнаціональному спілкуванні особливостей людини іншої нації; уміння встановлювати, підтримувати контакт, передавати й перехоплювати ініціативу в спілкуванні, постійно стимулювати як власну активність, так і активність співрозмовника; прогнозувати можливий розвиток ситуації, в межах якої розгортається спілкування; вміти долати психологічні бар'єри; обирати адекватну манеру поведінки, жести, міміку).

Організаторські уміння включають в себе і комунікативні, і лідерські здібності, і стійкі прагнення, і психологічну гнучкість, і уміння створювати команду та співпрацювати в ній. Для ефективної взаємодії в багатонаціональному колективі важливо, щоб учасники спілкування прагнули бути справедливими, об'єктивними, зацікавленими у результаті спільних дій,

умотивовуваними до певного результату, були миротворцями і вміли вирішувати конфлікти, відповідально ставились до прийняття рішень.

Наявність у старшокласника здатності до аналізу власного досвіду дозволяє йому адекватно оцінювати рівень власної культури міжнаціонального спілкування і удосконалювати її, а також вибудовувати позитивну міжнаціональну взаємодію.

Особистісний компонент містить якості старшокласника, які характеризують його як особистість, відкриту до міжнаціонального спілкування. Старшокласника можна вважати комунікабельним, якщо він відчуває справжнє задоволення від бесіди, а не монологу; має здатність підтримувати розмову на тематику міжнаціонального спілкування; може невимушено виступати на міжетнічні теми перед широкою аудиторією; здатен доступно і компетентно викладати свої думки щодо міжнаціонального спілкування; вибирає тон і стилістичне забарвлення мови відповідно до аудиторії слухачів; здатен повністю контролювати увагу слухачів протягом необхідного часу.

Спілкування з ровесниками іншої нації відбувається на рівні сповіді та носить інтимно-особистісний характер. Взаємини такого типу діляться на дружні та товариські. Юнацька дружба виконує функцію психотерапії, підтримки, самоповаги, відкриття культурних традицій та звичаїв інших народів на побутовому рівні. У цей період зростає вибірковість, тому зменшується кількість друзів. В основі прагнення до дружби з однолітками іншої нації є потреба в саморозкритті та самопрезентації, розумінні та прийнятті представника іншої культури, а також розумінні себе іншим. Змістом такого спілкування є реальне життя: проблеми спільної навчальної діяльності, громадська робота, соціальні акції, спільне дозвілля, розваги, спорт. У бажанні дружити з ровесником іншої нації проявляється прагнення до рівноправного спілкування. Для ранньої юності характерною якістю є ідеалізація друзів і самої дружби.

Властива юнацьким групам вибірковість у спілкуванні і жорстокість до «чужаків», що відрізняються кольором шкіри, соціальним походженням, смаками, здібностями, манерами тощо, – це захист для почуття власної ідентичності від знеособлення і змішування. Саме тому деталі одягу, жаргон чи жести стають знаками, які відрізняють «своїх» від «чужих». Створюючи замкнуті групи і поширюючи власну поведінку, ідеали і «ворогів», юнаки не тільки допомагають один одному впоратися з ідентифікацією, але і таким чином перевіряють один одного на здатність зберігати вірність [7].

Увага старшокласника до однолітка іншої нації, уміння ставити себе на його місце повинні виявлятися дуже обережно, не надокучливо, тобто делікатно, тактовно, що дає можливість попередити незручність ситуацій і досягти певного успіху.

Здатність старшокласника до емпатії зростає при набутті ним життєвого досвіду, а рівень емпатії залежить від здатності уявити, як одна подія сприйматиметься різними людьми, визнання права на існування різних точок зору.

У толерантних відносинах юнаків та дівчат суттєву роль відіграють принципи довіри, поваги і доброзичливості до представників іншої нації. Шлях до толерантності – це складна інтелектуальна праця старшокласника і висока психічна напруга. Цей шлях успішний лише за умови зміни самого себе, своїх стереотипів, своєї свідомості.

Отже, старшокласники, які володіють культурою міжнаціонального спілкування, виявляють інтерес до духовних цінностей власного та іншого народів, стають доброзичливими до людей незалежно від їх національної приналежності, тактовні, делікатні з представниками різних етнічних спільнот.

Висновки і перспективи подальшого розвитку. Проаналізувавши підходи науковців до виділення складових частин культури міжнаціонального спілкування, визначено структуру культури міжнаціонального спілкування старшокласників як сукупність взаємопов'язаних між собою мотиваційно-

ціннісного, когнітивного, діяльнісного, особистісного компонентів. З'ясовано, що всі компоненти культури міжнаціонального спілкування старшокласника взаємопов'язані і взаємозумовлені. Усвідомлення старшокласника себе толерантною особистістю і розвиток мотивації до міжнаціонального спілкування відбувається на основі попереднього досвіду і засвоєння нових знань та виражається в активній діяльності, веде до формування певних умінь і особистісних якостей.

Висвітлена тема може бути розвинена у вивченні педагогічних умов, які сприятимуть формуванню культури міжнаціонального спілкування старшокласників.

ЛІТЕРАТУРА

1.Заслуженюк В. С., Присакар В. В. / Формування в школярів культури міжнаціонального спілкування // Педагогіка і психологія. –1999. – № 2. – С. 66 –75.

2.Кадиева Р. И. Формирование культуры межнационального общения в школах со смешанным национальным составом (На примере старших школьников): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01: Махачкала, 1999. – 148 с.

3.Кусарбаев Р. И. Формирование культуры межнационального взаимодействия у студентов высших учебных заведений: дисс. ... канд. пед. наук. М., 2001.

4.Кушнір Ю. В. Виховання у старшокласників культури міжетнічного спілкування: автореф. дис ... канд. пед. наук: 13.00.07 – Луганськ, 2012. – 20 с.

5.Матис В.И. Проблема национальной школы в поликультурном обществе. – Барнаул: Изд-во БГПУ, 2000.

6.Назаренко Г. А. Виховання культури міжетнічних відносин старшокласників у позаурочній діяльності: автореф.дис ... канд.пед.наук: 13.00.07 – Київ, 2007. – 20 с.

7.Павелків Р. В. Вікова психологія: підручник – Вид. 2-е, стер. – К.: Кондор, 2015. – 469 с.

8.Педагогіка межнаціонального общения: Учебное пособие / Под ред. проф. Д. И. Латышиной. – М: Гардарики, 2004. – 320 с.

9.Попова Н. О. Формирование у школьников культуры межнационального общения: автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Волгоград, 2004.

10.Согомонян А. С. Культура межнационального общения в воинских коллективах вузов на современном этапе строительства ВС РФ: дис. канд. социол. наук: 22.00.04 – Краснодар, 2015.

11. Тернопільська В. І. Формування комунікативної культури старшокласників засобами телекомунікаційних проєктів. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: зб. наук.праць УДПУ ім. П. Тичини. – Умань: ФОП Жовтий О.О., 2014. – Вип. 49. – С. 110–117.

12. Фогель Т. М. Виховання культури міжетнічних стосунків підлітків у процесі позакласної роботи: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. – Терноп. нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. –Т., 2013. – 19 с.